

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-1.5. Dizi - Sayı 1^e

TARİHTE TÜRKLER VE ERMENİLER

Sosyo-Ekonomik Hayat

V. Cilt

Editörler

Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ

Erciyes Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu

Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ

Niğde Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Atatürk Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu

Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA

Bozok Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu

Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK

Gaziosmanpaşa Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu

Doç. Dr. Recep KARACAKAYA

Medeniyet Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA 2014

X

Sarafim Efendi ve Kıraathanesi

Doç. Dr. Kemalettin KUZUCU

Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, Edirne

Anadolu'nun Selçuklular tarafından fethedilmesinden itibaren Türklerle birlikte yaşamayı benimsemiş olan Ermeniler toplu şekilde Müslüman olmamakla birlikte, kaynaşarak ortak bir kültür meydana getirilebileceğinin en güzel örneğini vermişlerdir. Ermeni ayrılıkçı düşüncesinin oluşumu ve gelişimi aşamasında de bu yapı büyük ölçüde korunmuştur. O nedenle, Osmanlı'dan günümüze Türk-Ermeni ilişkileri değerlendirilirken, Ermeniler içerisinde devlete bağlılığı sürdürenlerin ve bunun yanında hizmet üreterek iyi vatandaş örneği gösterenlerin anılması kadirşinaslık gereğidir. Zira Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Türkiye'nin siyaset, bürokrasi, eğitim, maliye, kültür ve sanat hayatında iz bırakmış sayısız Ermeni vardır. Bunlardan birisi de Osmanlı aydın tipinin oluşmasında, kamuoyu düşüncesinin gelişmesinde ve süreli yayın koleksiyonculuğunun başlamasında öncülük etmiş olan Sarafim Efendi'dir. Sarafim Efendi hizmetini kendi adıyla açtığı ve alanında ilk müessese olan kıraathane bünyesinde gerçekleştirmiştir. Asıl konuya girmeden önce, Tanzimat döneminde kahvehaneden kıraathaneye geçiş süreci üzerinde kısaca durmak gerekir.

Osmanlı Devleti'nde ilk defa Kanuni Sultan Süleyman döneminde açıldığını gördüğümüz kahvehane, özel hayatın geçtiği konut, dini hayatı düzenleyen mabet ve ticarî ihtiyaçların karşılandığı çarşı dışında Osmanlı mahallesinde özgün bir kolektif mekan olarak yerini almıştır. Klasik dönemde sohbet, dinlenme ve zaman zaman oyun gibi sosyal ihtiyaçların karşılandığı kahvehanede daha 16. yüzyılda gazellerin söylendiği, pedagojik sorunların tartışıldığı ve çeşitli kitapların okunduğu

bilinmektedir.¹ Daha çok bir kişinin okuyup diğerlerinin dinlemesinden ibaret olan okuma etkinliğinde kullanılan materyalleri ise genellikle Hamzânâme, Battalnâme, Şehnâme gibi klasikler oluşturmaktaydı. Kahvehanenin “okuma evi” olarak düşünebileceğimiz kıraathaneye evriminde gazete ve dergi yayıncılığının gelişmesinin rolü büyüktür. İngiltere’nin İstanbul’daki büyükelçiliğinde papaz olarak görev yapan R. Walsh, 1836 yılında yayımladığı anılarında, Takvîm-i Vekâyi’nin kahvehane atmosferine getirdiği yeniliğe dikkat çekerek, eskiden kahve ve tütünle kendinden geçen Türk tipinin yerini bir anda, ellerinde gazete, meraklı biçimde haberleri okuyan gazete okurunun aldığını ve bu durumun kahvehaneye ciddi bir hava kattığını yazmaktadır.² Özellikle Sultan Abdülmecid döneminde, Avrupa’da eğitim görmüş ve bu dünyanın kültürel çevresini yakından tanıyan aydınların yanı sıra, iç ve dış politik gelişmeleri takip etmek isteyen zümreyi çekmek için bazı kahvehane işletmecileri dükkanlarında günlük gazete bulundurmaya başladı. Bu durum, salt okuyup tartışmayı tercih eden sanat ve edebiyat çevresiyle klasik kahvehane müdavimi arasında ayrışma meydana getirdi. Bazı kahvehaneler isim değişikliğine giderek kıraathaneye dönüştü.³

İstanbul’da “kıraathane” adını taşıyan ilk işletme Sarafim Kıraathanesi’dir. Dönemin basınında ve hatıratlarda “kıraathanenin mücidi” ya da “kıraathanenin müessisi” olarak kaydedilen Sarafim dükkanını 1857 yılının sonlarında açmıştır.⁴ Burası Beyazıt’ta Okçularbaşı mevkiinde, Mustafa Reşid Paşa Türbesi’nin karşısındaydı. Kaynaklarda “Kıraathane-i Osmâni” veya “Okçularbaşı Kahvesi” olarak da kaydedilen mekan, dikdörtgen mimarisinden dolayı “Uzun Kahve” olarak da anılmış, ancak Sarafim Kıraathanesi adıyla şöhret kazanmıştır. Takvîm-i Vekâyi ve Ceride-i Havâdis’ten sonra 1860’tan itibaren peş peşe yayın hayatına giren Tercümân-ı Ahvâl, Tasvîr-i Efkâr, Mir’at, Mecmua-yı Fünûn gibi gazete ve dergiler de Sarafim’in kıraathanesinde müşteriyle buluşmuştur. Bu bakımdan Ebüzziya Tevfik, Sarafim’in dükkanını dârü’l-kurâ⁵ (okuma evi) olarak nitelemiştir.

Ahmed Rasim, Sarafim’i “uzuna karîb boylu, az tıknazca, benim gördüğüm zamanlar kıranta, güler yüzlü biri idi” şeklinde tarif eder. Ne zaman doğduğunu tespit edemediğimiz Sarafim, uzun süre matbaalar müdürlüğünü yürütmüş, 1880 yılında Matbaa-yı Amire ruznamçeciliği görevine getirilmiştir.⁶ Sultan II. Abdülhamid tarafından kendisine 1886 yılında dördüncü rütbeden mecidi nişanı verilmiştir.⁷ Gaspıralı İsmail’in 1895 yılındaki bir yazısında “kıraathaneciler üstâdi” Sarafim’den “müteveffâ” olarak bahsetmesi,⁸ onun bu tarihten önce

öldüğünü göstermektedir. Ölümünden sonra dükkânı oğlu Dikran işletmeye devam etti. Sicill-i ahvâl kaydına göre 1864 yılında doğan Dikran Sarafim, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra Beyoğlu Gurebâ Hastanesi'nde stajyer olarak çalışmış, daha sonra bu göreve asaleten atanmıştır. 1909 sonunda ise Beyoğlu Polis Müdürlüğü hekimliğine getirilmiştir.⁹ Dikran, babasından devraldığı çalışma disiplini aynen devam ettirmiştir. A. Adivar, Dikran'ın devlet dairesindeki mesaisini bitirdikten sonra dükkâna geldiğini ve ceketini çıkarttıktan sonra müşterilere bizzat hizmet ettiğini yazmaktadır.¹⁰ Sarafim Kırâathanesi aynı isimle Cumhuriyet dönemine kadar faaliyetini sürdürmüş, 1930'lu yıllarda kunduracı dükkânına çevrilmiş, sonraki şehir planlamaları sırasında ise binası yıkılarak tarihe karışmıştır.

Sarafim Efendi dükkânında çok çeşitli kültürel etkinliklere yer vermiştir. Bunlardan birincisi ve en önemli olanı, müşterisine gazete okuma ortamı yaratması, okunmuş gazeteleri daha sonra ciltletip yine dükkânının raflarında okuyucunun istifadesine sunmasıdır. Sarafim Kırâathanesi süreli yayınların yanında, yeni çıkan kitapları okurla buluşturan dağıtımçı gibi çalışmıştır. Bunu, örneğin "Mustafa Hâmi Paşa merhûmun asâr-ı makbûlelerinden olan Kânun-î Sıhha nam kitap, vücûdun esbâb-ı muhafazası hakkında gayet müfid bir eser-i nâfi' idüğünden merkez-i sarfı olan Bayezid'de Sarafim Efendi Kırâathanesi ile Bahçekapusu'nda tönbekici Hasan Ağa ile Köprübaşı barakasında ikişer çârşak mecediyeye satılmakta olduğu i'lân olunur"¹¹ türündeki gazete ilanlarından anlıyoruz. Sarafim, İstanbul'da neşredilen birçok yayını taşradaki okura ulaştırırken, taşrada yayımlanan çok sayıda gazeteyi müşterilerinin hizmetine sunmakta, ayrıca yine taşrada basılan dergi, risale ve kitapların İstanbul'daki kitapseverlere ulaşmasına aracılık etmekteydi. Taşra gazeteleri, yörelerindeki gelişmeleri payitahta duyurmak, biraz da gurbetçilerin memleket özlemine tercüman olmak amacıyla, düzenli biçimde Sarafim Kırâathanesi'ne gönderilmekteydi. Örneğin Sivas vilayet gazetesinin ilk sayfasında, payitahta temin edileceği adres "İstanbul'da merkezi Sarafim Efendi Kırââthanesidir" klişesiyle belirtilmiştir.¹² Aynı şekilde Tuna, Bosna, Fırat, Envâr-ı Şarkıyye ve Suriye gazetelerinin İstanbul'daki dağıtım merkezi de Sarafim Kırâathanesi'ydі.¹³ Sarafim'in bu hizmetleri bazı esnafı zor durumda bırakmış, örneğin Sahaflar ve Kaşıkçıbaşı'ndaki kitapçılar müşteri kaybetmiş, risale satmakta ün kazanan Çemberlitaş'taki Celil Ağa ile Bahçekapı'daki Hasan Ağa iflas etmiştir. Ünlü kitapçılar Arakel, Karabet, Kasbar ve Ohannes ise kendilerini yeni sisteme uydurmak zorunda hissetmişlerdir.¹⁴

Kıraathanelerin popüler olduğu dönemde, kalburüstü simaların devam ettiği kıraathaneler “yüksek kıraathane” olarak tanımlanmıştır. Sarafim Kıraathanesi bu grup kıraathanelerin başında gelmekteydi. Birçoğu Yeni Osmanlılar hareketinin öncüsü olan Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, Ayetullah, Hâlet, Hasan Subhî, Âli, Refik gibi edip ve münevverler; Vidinli Tevfik Paşa, Süleyman Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Maarif Nazırı Yusuf Paşa, Sadullah Paşa gibi üst düzey askeri ve mülki yöneticiler; Ceride-i Askeriye muharrirleri Kolağası Hacı Raşid, Kırımlı Doktor Aziz ve Said gibi bürokratlar; Hersekli Ârif Hikmet ve Leskofçalı Galib gibi divan edebiyatının son temsilcilerinin devam etmiş olması, Sarafim Kıraathanesi’nin “yüksek” nitelemesini fazlasıyla hak ettiği için göstergesidir. Sonraki kuşaktan Muallim Naci, Abdülhalim Memduh, Ahmed Rasim, Halit Ziya, Müstecabizâde İsmet ve Fâik Esad gibi edebiyatçılar da kıraathane müdavimleri içerisinde yer almıştır. Böylesine değişik kesimlerden eliti bir araya getiren kıraathanede edebiyattan matematiğe, şiirden politikaya, teknolojik ilerlemelere kadar her türlü entelektüel birikim müdavimleri arasında paylaşıldı. Ebuzziyâ Tevfik kıraathanenin en parlak devrini 1283 Ramazan’ında yaşadığını belirtir. 1867 yılının Ocak ayına rastlayan bu tarihteki coşkuyu, “O sene adetâ bir kulüp, hem de siyasi ve ictimâi bir kulüp hâline inkılap eylemişti” cümlesiyle dile getirmiştir. Belirtilen gecelerden birinde Vidinli Tevfik Paşa, Amerika’da yeni kurulan ve insan ırkını yok etmeyi amaçlayan bir dernekten bahsettikten sonra, bu konuda isteyenlerin makale yazmasını ve ertesi akşam kıraathanede okunmasını teklif etmiş; nitekim ertesi akşam Namık Kemal, Encümen-i Şuarâ şairlerinden Hâlet ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin kurucularından Âyetullah beylerin makaleleri yüksek sesle okunmuştu.¹⁵

O dönemde süreli yayınların eski sayılarını koleksiyon halinde muhafaza eden halka açık yerler bulunmadığı için Sarafim Kıraathanesi gerçek anlamda bir okuma salonu, hatta halk kütüphanesi işlevi görmüştür. Cumhuriyet döneminde Sarafim Kıraathanesi hakkında yazı yazan birkaç kişiden biri olan Adnan Adıvar, Tarık gazetesinde 1900 yılında yazdığı ve hiçbir kütüphanede bulamadığı bir makalesine Basın Birliği’nin kütüphanesindeki Sarafim Koleksiyonu’nda ulaşmasından duyduğu büyük sevinci dile getirmiş, bu sevincin, Sarafim’i de genişçe anlattığı “Kahve ve Okuma” başlıklı makaleyi yazmayı ilham ettiğini belirtmiştir.¹⁶ Osmanlı aydınının, tarihe ve kültüre yaptığı yatırımın sonraki kuşaklara aktarılmasının önemine örnek olarak, Sarafim Kıraathanesi’ni bir çalışma odası gibi kullanan Osman Nuri (Ergin)’in, eğitim tarihi

ve belediyeçilik konularındaki araştırmaları sırasında buradaki süreli yayınlardan büyük ölçüde istifade ettiğini belirtmek yeterlidir.¹⁷

Sarafim Kıraathanesi, Yeni Osmanlıların kimlik kazanmasında oynadığı rolün yanında, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra siyaset okulu işlevi görmüştür. İstanbulluların evlerinin dışındaki dünyaya daha çok açılmaya başladığı ve sansürün önemini kaybettiği Mehmed Reşad devrinde Sarafim Kıraathanesi genç okuyucuların akınına uğramıştır. Gençler ve aydınlar Perşembe günleri burada buluşarak fikir alışverişinde bulunmakta, gençler siyasete ısınmakta idiler.¹⁸

Sarafim Efendi dükkanında yabancı dil kursu başlatmıştı. Zengin konaklarında Fransızca eğitimi veren bir Fransız öğretmenin kıraathanenin üst katında yürüttüğü kurs ücretsizdi.¹⁹

İstanbul'un kahvehane ve kıraathanelerinde bir fincan kahve 20 paraya satılırken, Sarafim Kıraathanesi'nde iki katına, yani 40 paraya (1 kuruş) satılmaktaydı. Ancak bunun nedeni çok kazanmak arzusunun değil, masalarda daima hazır bulunan yayınların maddi yükünü karşılama isteğinden ileri gelmekteydi. Müşteri ne kadar süre oturursa otursun, herkesten 40 para alınması uygulaması zamanla geleneğe dönüşmüştü ve bu sayede müşteri kalitesi kontrol altına alınmış olmaktaydı. 20. yüzyılın başlarında bazı mekânlarda bu fiyat yükseldiği halde Sarafim Kıraathanesi fiyat artırımına gitmemiştir.²⁰

Sarafim Efendi dükkanında bir çeşit piyango çekilişi yaptırır, talihliler kazandıklarıyla kitap ya da dergi alırlar veya istedikleri gazeteye abone olurlardı. Sarafim, bu uygulamayla müşterilerini okumaya yönlendirmeyi eğitime ve gazetecilik mesleğine hizmet addederdi. Çekilişte armağan kazanmayanlar da paralarıyla eğitime katkıda buldukları için kaybetmiş sayılmazlardı. Dükkanın eksilen bardak, fincan ve tabak gibi malzemeleri de piyango gelirinden karşılanırdı.²¹ Bütün harcamalardan sonra arta kalan miktar ise Müslüman ya da gayrimüslim fakıraya dağıtılırdı.²²

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yönetimin kolektif mekânlar üzerindeki denetimi daha ziyade kumarla mücadele ve dükkanların sağlık koşullarına uygunluğunun kontrolü şeklinde kendini göstermiştir. Sarafim Kıraathanesi kumar, hijyen eksikliği ya da başka olumsuzluklardan dolayı ihhtar almazken, siyasal hafiyelerin önemli uğrak merkezlerinden birisi olmuştur. Kıraathanelerin okuma merkezleri olarak dönemin seçkinlerini buluşturması, bazı kıraathanelerin konferans gibi etkinliklere ev sahipliği yapması,²³ yönetimin dikkatini bu kurum üzerine

çevirmiş; hafiyelik ve jurnalciliğin devlet politikası olarak uygulandığı II. Abdülhamid dönemi boyunca özellikle bürokrat ve aydın kesiminin devam ettiği kıraathaneler sivil hafiyelerin akınına uğramıştır. Sarafim Kıraathanesi'nde tutulan, "Efendi ve ağa takımından birkaç adam beyenlerinde Rüştü Paşa ve Sadık Paşa lakırdılarını ettiler.." şeklinde başlayan ve Levant Herald gazetesinde padişah aleyhinde yazılan bir mektup etrafında dönen tartışmanın kaydedildiği 1878 tarihli jurnal, hafiyelerin en küçük ayrıntıları bile not ettiğini göstermektedir. Jurnalın takdim yazısında yer alan, "ehemmiyeti hâiz değil ise de, malumat olmak üzere.." ifadesi, Yıldız'ın toplumsal nabızdan haberdar olmak konusundaki tutumunu belgelemektedir. Jurnalın bitimindeki "ilerisi tahkik olunmak üzeredir" ibaresi ise, hafiyelerin bu iş üzerinde bir süre daha çalıştıklarını işaret etmektedir.²⁴

Kıraathaneler yüzyılın sonlarına doğru giderek ivme kazanan kurumsal ve toplumsal yozlaşma sürecinde temel işlevlerinden uzaklaşarak ticareti ön plana alan işletmeler haline gelmişler, çalgı ve musiki fasılları düzenlemek yanında bazı kıraathaneler Ramazan'da iftar ve sahur yemekleri satmak üzere lokantacılığa soyunmuşlardı. Fevziye örneğinde görüldüğü üzere, kimi İstanbul kıraathaneleri ise, özellikle II. Meşrutiyet döneminde siyasi partilerin politik toplantılarına ya da sivil toplum kuruluşlarının kültür etkinliklerine ev sahipliği yapmıştır. Bütün bunlar kıraathanelere işlevsel zenginlik kazandırmış ve o ölçüde müşteri memnuniyeti yaratmış ise de, asıl varoluş gayelerinden sapmayı da beraberinde getirmiştir. Fakat ilkelerinden taviz vermeyen Sarafim Kıraathanesi yozlaşma sürecini bozulmadan atlatabilmiştir. 1871 yılında yayımlanan bir eleştiri yazısında, kıraathane adına yakışan tek işletme olarak, "kıraathanelerin büyükbabası olan Kıraathane-i Osmâni", yani Sarafim Kıraathanesi gösterilmiştir.²⁵ Sarafim Kıraathanesi'nin müdavimlerine ciddiyeti ve ağırbaşlılığı telkin eden bir havası vardı. "Yan oturmak, kavuğu pencere kenarına dayayarak bacaklar çekik ımızganmak, masaya çat çat urarak bana bir kahve getir diye bağırarak, hızlı hızlı konuşmak, sarhoş gelmek" gibi nahoş davranışlar burada görülmezdi. Müşterilerin konuşma üslubundan giyim kuşam tarzına kadar belli bir ahenk söz konusuydu.²⁶

Kahvehane ile basın arasındaki ilişkinin Batı toplumunun bilgi ile ilerlemesinde ve kamuoyu olgusunun gelişmesinde oynadığı role benzer biçimde, Tanzimat döneminin değişen hayat felsefesinin ürünü olarak Osmanlı gündelik hayatında yerini alan kıraathaneler de, yerli ve yabancı gazetelerin okunabildiği yerler olarak, okuma fikrine yeni bir anlayış

getirmesi ve düşünsel üretimde bulunmak isteyen insanların ortak paylaşım mekânları olması yönüyle Türk düşünce tarihinde önemli bir yer işgal eder. Zira daha önce cami, çarşı ya da bir kısım kahvehanelerde yapılan bilgi alışverişi, bundan böyle kıraathanelerde gerçekleşmiştir. Kahvehaneler sohbeti ya da konuşmayı ön plana alan kamusal sohbet alanları iken, kıraathaneler okuma, dinleme ve kısacası doğru haber ve bilgiyle beslenme unsurunu öne çıkarmıştır. Kahvehaneler sohbetleri çoğu zaman dedikoduya varan, muhalif görüşler etrafında dönerken, kıraathanelerde devletin ve toplumun aksayan yönlerini tamire dönük çözüm önerilerini derleyen aktüel bilgi akışı yaşanırdı. Kıraathane terminolojisinde aydınlanma, reform, islahat, batılılaşma, modernite veya daha ileri dönemlerde meşrutiyet, seçim, anayasa vs. gibi kavramlar geniş yer tutmaktaydı.

Bu yönüyle birer kültür enstitüleri gibi çalışan kıraathaneler içerisinde Sarafim Kıraathanesi, Türk eğitim, düşünce ve siyaset tarihinde derin izler bırakmış köklü kurumlardan birisidir. O nedenle Ahmed Rasim'in, Sarafim Kıraathanesi'ni, okuma fikrinin yaygınlaştırılması konusunda atılmış ilk adım olarak değerlendirmesi son derece isabetlidir. Gazeteyi sadece halk için bir nesne değil, halkın düşünce aracı olarak gören Şinasi'nin vilayetlerden gönderilen mektupları gazete sütunlarında yayımlamakla Türk okurunu vatanın uzak köşeleriyle buluşturmasının²⁷ büyüklüğü kadar, onun kıraathanelerin popülerlik kazandığı bir dönemde (1862) çıkarmaya başladığı ve adına yakışır biçimde kısa sürede siyasal fikirlerin tartışıldığı bir foruma dönüştürdüğü Tasvir-i Efkâr'ın Sarafim Kıraathanesi'nde okuyucuyla buluşması da o denli büyük ve önemli bir hadisedir. Mardin'in deyimiyle, Avrupa'nın entelektüel derlemeleri konusundaki bilgileri yaymak ve Osmanlı edebiyatının klasik kalıplarını kırmak düşüncesinde gazeteyi bir araç olarak kullanan Şinasi'nin, açıklık ve kolay anlaşılabilirlik ilkesini, halkın "ne olup bittiğini bilme hakkı" kavramıyla birleştirerek büyük bir başarının altına imza atması²⁸ hesaba katıldığında, haber alma özgürlüğünü gözetip de bir gazete satın alamayan ya da abone olamayanlar için Sarafim Kıraathanesi'nin söz konusu hizmeti daha anlamlı hale gelmektedir.

Şinasi'nin Türk basınının özgürleşmesi yolunda attığı adımın ardından kıraathanelerin de okumayı teşvik etmesi, basının halkı etki altına alma sürecini hızlandırmıştır. Bunun sonucunda haberleşme kapalıktan kurtulurken, kıraathane müdavimleri de aynı konular üzerinde düşünüp tartışabilecek olgunluğu yakalayabilmiştir. Bu ise Osmanlı toplumunda "kamuoyu" (efkâr-ı umûmiyye) olgusunun doğuşuna zemin

hazırlamıştır. Osmanlı gibi geleneksel toplumlarda kamuoyunun kahvehane, hamam, tekke gibi odalarda oluştuğu²⁹ düşünülürse, kıraathanenin bu oluşumda daha etkin bir rol üstlenmesi gerekirdi. Çünkü yine kamuoyunu biçimlendiren bir başka araç olan gazeteler, bu mekânlarda okunmakta, gazetenin duyurduğu gelişmeler buralarda tartışma zemini bulmaktaydı. İşte Sarafim Kıraathanesi bu gerçeği benimseyen ilk sivil kurumların başında yer almakla önemli bir misyonu icra etmiştir.

20. yüzyılın teknoloji çağında önce uzak dalgalı radyolar, ardından televizyon ve video gibi görüntülü cihazların kıraathanelere girmesinin, buralardaki okuma alışkanlığını kademeli olarak bitirdiği bilinmektedir. Kıraathane geleneğinin bozulmasında, işletme sahiplerinin zihniyetleri ve hayata bakış açılarında meydana gelen değişimin rolünü de vurgulamak gerekir. Zira Sarafim gibi ticari kaygılardan uzak, kültürel etkinliği ön planda tutan, kıraathane disiplini bozacak tavır ve etkilere izin vermeyen işletmecilerin hayattan çekilmesinin yarattığı boşluk sonraki dönemlerde doldurulmadığı gibi, genişleyerek devam etmiştir. Bu durumda müdavimler de işletmeciye göre şekillenmiş; garsona kaba hitaplarla seslenen, niteliksiz, kıraathaneyi salt vakit öldürme mekânı olarak algılayan kalabalıklar doldurmuştur. Yakın zamanlarda İstanbul'da entelektüellerin devam ettiği Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nin kahvehaneye dönüşmesi, Anadolu'da örneğin Sivas'ta Çerkez'in Kahvesi, Erzurum'da Hemşin Pastanesi gibi mekanların entelektüellerle dolması sadece mimari ve sosyal bir tesadüften değil, kıraathanelerin toplum imgeleminde canlılığını kaybetmeyen geçmişteki heterotopik niteliklerinden kaynaklanmaktadır.

Son söz olarak, Adnan Adıvar'ın 1945 yılında yazmış olduğu, fakat anlamından ve değerinden hiçbir şey kaybetmeyen şu serzenişini bir kez daha okumanın yeterli olacağı kanaatindeyiz:

“Bugün okumaya karşı arttığından bahsedilen hevesi karşılamak üzere geniş, aydınlık okuma salonları, muntazam katalogları olan kütüphaneler açılmasını bekleyip, merhum Sarafim Efendi'yi hayır ile yâd ederken, şimdilik o zâtın açtığı çığıra gidecek biri çıkıp az kâr ile yetinerek böyle bir kıraathane açsa, okuyucular sıcak, temiz bir yerde 'tatlı kahve' içip sessiz, gürültüsüz bir ortamda, hepsini doğal olarak almadıkları gazete, mecmuaları hatta kitapları bol bol bularak okusalar, ne güzel olurdu diye düşündüm. Bu işi yapacak zât, gerçi altın üzerine altın yığamazdı; fakat memleketin kültür tarihi –şayet yazılırsa- onun adını altın ile yazar ve gelecek nesillerin zihnine kazardı.”

- 29 M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. I, İstanbul 1993, s.301.
- 30 Pakalın, Sözlük, s.302.
- 31 Gülsoy, Askerlik Serüveni, s.67-96.

X. Sarafım Efendi ve Kıraathanesi

Doç. Dr. Kemalettin KUZUCU

- 1 Peçevî İbrahim, Tarih-i Peçevî I, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1283, s.164.
- 2 Kemal H. Karpat, Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma, Çev. D. Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s.492.
- 3 Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Enlektüel Mekanlarından Kıraathaneler", Düşünen Siyaset, Osmanlı ve İdeolojisi-II, Sayı 8, Ankara 2008, s.85.
- 4 Hazîne-i Evrak, nr. 35, 26 Teşrinievvel 1297, s.560.
- 5 Ebuzziya Tevfik, "Kahvehâneler-II", Mecmua-yı Ebuzziya, nr. 129, 21 Muharrem 1330, s.47.
- 6 BOA, MF. MKT., nr. 65/1, 3 Zilkade 1297.
- 7 BOA, İrade Dahiliye, 77816, 15 B 1303/20 Nisan 1886.
- 8 İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri, III, Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Haz. Y. Akpınar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s.325.
- 9 BOA, DH. EUM. THR., nr. 23/16.
- 10 Abdülhak Adnan Adıvar, Denemeler: Bilimin Sarp Yolunda Çüretkâr Adımlar, Der. R. Demir, Epos Yayınları, Ankara 2003, s.59.
- 11 Hayal, nr. 143, 30 Nisan 1291, s.4.
- 12 Sivas, nr. 1, 30 Muharrem 1297; Kuzucu, Kıraathaneler, s.88.
- 13 Ebuzziya Tevfik, "Kahvehaneler-III", Mecmua-yı Ebuzziya, nr. 131, 5 Safer 1330, s.66; A. Süheyl Ünver, "Yayın-Hayatımızda Önemli Yeri Olan Sarafım Kıraathanesi", Belleten, XLIII/170, Nisan 1979, s.486. Yine Basiret'te yayımlanan bir ilanda, Kastamonu vilayetinin 1869-70 yılı salnamesinin Sarafım Kıraathanesi'ne geldiği ve tanesinin 6 kuruşa satıldığı duyurulmuştur (Basiret, nr. 98, 14 Rebiulevvel 1287, s.4).
- 14 Ahmed Rasim, Matbuat Hatıralarından Muharrir, Şair, Edip, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1342-1924, s. 182. Sarafım'ın oğlu Dikran da İstanbul'a ve taşraya gazete dağıtım ve bayii hizmetlerini sürdürmüştür. Ancak zaman zaman bürokratik engellere takılıp parasal sorunlara maruz kaldığı görülmektedir. Örneğin Kosova vilayetine gönderdiği bir

buçuk yıllık gazete bedelini tahsil edemeyince 1904 yılında padişahın aracılığına başvurmuştur (BOA, TFR.İ.ŞKT., nr. 31/3069, 10 Zilhicce 1321).

- 15 Ebuzaiya Tevfik, Kahvehaneler-II, s.48-49.
- 16 A. Adivar, Denemeler, s.59-60.
- 17 A. S. Ünver, Sarafim Kıraathanesi, s.481; M. Sabri Koz, "Sarafim Kıraathanesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA), İstanbul 1994, VI, s.459.
- 18 Necdet Sakaoğlu, "Mehmed V (Reşad)", DBİA, V, İstanbul 1994, s.345.
- 19 Kuzucu, Kıraathaneler, s.88.
- 20 A. Süheyl Ünver, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", Türk Etnoğrafya Dergisi, Sayı V, Ankara 1963, s.42.
- 21 Salâh Bırsel, Kahveler Kitabı, 4. Baskı, Sel Yayıncılık, İstanbul 2002, s.208.
- 22 Tasvîr-i Efkâr, nr. 553, 21 Ramazan 1284/16 Ocak 1868; Necdet Hayta, Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi 1278/1862-1286/1869, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s.280.
- 23 Örneğin Şehzadebaşı'ndaki Fevziye Kıraathanesi'nde Ahmed Midhat Efendi tarihî ve felsefî konuşmaları yapmakta; Gaspıralı İsmail gibi Türkçüler konferans vermekteydi (Kuzucu, Kıraathaneler, s.92).
- 24 BOA, Y. EE., nr. 42/217, 13 Cemâziyelâhir 1295/14 Haziran 1878. Söz konusu imzasız mektup ve etrafında dönen dedikodunun özeti şudur: Mektupta, Sultan V. Murad'ın hiçbir sağlık sorunu olmadığı halde hasta gibi gösterilerek tahttan indirildiği, Abdülhamid'in tahtı zorla ele geçirdiği ileri sürülmüştür. Kıraathanedeki konuşmalar, bu mektubun Midhat Paşa tarafından yazıldığı, halkın bunu fark etmediği, ancak konunun Avrupa kamuoyunun dikkatinden kaçmadığı noktasında birleşiyordu. Avrupa, mektubu yayınlamak için Levant Herald gazetecisine 10 bin lira vermiş, gazeteci önce İngiltere elçisine danışmış, elçi de "yaz, sana ne yapabilirler, nihayet matbaanı kapatırlar, ancak bana haber verdiğini kimseye söyleme" demiştir. Konuşmalarda ayrıca Ahmed Midhat Efendi'den bahsedilmekte, bu mektup ile birlikte diğer sahte belgeleri tercüme eden Ahmed Midhat'ın Levant Herald gazetesinden 150 lira aldığı ileri sürülmekteydi.
- 25 "Gazino ve Kıraathanelerin Adem-i Nizâmı Hakkında", Letâif-i Âsâr, nr. 57, 19 Ramazan 1288.
- 26 Ahmed Rasim, Matbuat Hatıralarından, s. 182-183; Koz, "Sarafim Kıraathanesi", s.459.
- 27 Ahmed Hamdi Tanpınar, 19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 8. Baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997, s.211-213.

- 28 Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, Çev. M. Türköne-F. Unan-İ. Erdoğan, Haz. Ö. Laçiner, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998, s.283-284.
- 29 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 3. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 1995, s.174.

XI. Ermeni Tüccarların İran Ticaretindeki Rollerini (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyılın Başları)

Dr. Masoumeh DAEI

- 1 Vahan Baybordiyani, Nakş-e Erameneye İrani dar ticarete beynelmileli, Ç. Edik Bağdasaryan, Tehran 1375; İran ile Ermenistan ilişkileri hakkında bkz. Herand Pasdermacyan, Ermenistan Tarihi, Ç. Muhammad Gazi, Tehran 1377.
- 2 Woods John E, The Ag-Quyulu. Clan Confederation, Empire, S. 43
- 3 Hüseyin Mircafi, Tarihte Tahavulate Siyasi, İctimai, İktisadi ve Farhangiye İran Dar Doreye Teymüriyan ve Türkemanan, Tehran 1379.
- 4 Halil İnalçik, "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy" Studies in the Economic History of the Middle East», London 1970, s.210-211
- 5 Konu hakkında bkz: Eskender Beyk Türkeman (Münşi), Tarihe Alem Araye Abbasi, düzelten. Mirza Mahmut Hansari, Tehran 1313; konu hakkında bkz: Nasrullah Felsefi, Zendeğaniye ŞahAbbese Evvel, C.1-4, Tehran 1952-1972; Ahmed Tacbaş, İran dar zamane Safaviye, Tabriz 1971; Racer Sivuri, İrane asre Safavi, Ç.ahmad Saba, Tehran 1363; Tarihe İran doreye Safaviyan, Daneşgahe Kamberig, Ç.Yakub Ajand, Tehran 1380, S. 244
- 6 Reza Şabani, Tarihe Ectemaiye İran dar asre Afşariye, C.1, Tehran 1369, s.416.
- 7 BOA, ZB,65/
- 8 BOA, İ.TAL., 1323.M.29, İrade No.106
- 9 BOA, ZB, 33842
- 10 BOA, DH. MK., 2669/7
- 11 BOA, DH.EUM., 5ŞB, 1947
- 12 BOA, DÜİT,115/6; HR. İM.,/29/16; DÜİT, 1256; MV.25585; Güzideye Esnade İran ve Osmanı, İran Dışişlerinin yayını, C.VII, Belge No.1473,5516,No.70,s. 738; Belge No.1472, 5516, No. 71, s. 611; A.Gündüz Özkan, 1920-1923 yılları arasında kurulan Türk anonim şirketlerinde yabancı sermaye, Ankara 1971, s.61, 130